

ИНФЛЯЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ ИҚТИСОДИЙ-СТАТИСТИК ТАҲЛИЛИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10532318>

Исмаилова Шахноза Уктамовна
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
huzuridagi Statitika agentligi,
Narxlar boshqarmasi bosh mutahassisi
e-mail: shaxnoza.ismailova.87@bk.ru

***Аннотация.** Маълумки, мамлакатдаги жорий иқтисодий ҳолатни ифодаловчи асосий кўрсаткичлар орасида нархлар статистикаси маълумотлари, энг аввало, истеъмол нархлари индекси яъни инфляция кўрсаткичи алоҳида аҳамиятга эга. Мазкур кўрсаткичдан кўплаб мақсадларда фойдаланилиб, истеъмол бозоридаги инфляция даражасини аниқлаш улар орасида энг кенг тарқалганидир. Нархларнинг ва инфляция суръатининг ўсиб бориши нафақат мамлакатимиз иқтисодиётида, балки дунёнинг бошқа давлатлари иқтисодиётида ҳам жиддий муаммолардан бири бўлиб саналади. Товар ва хизматлар нархларининг қимматлашиши ўз навбатида мамлакат аҳолиси орасида турли хил баҳс-мунозараларга сабаб бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Сўнги вақтларда аҳолининг нархлар ўсиши суръатларини яқиндан кузатиб бораётганлигини инобатга олиб “инфляция” ҳақида билишимиз зарур бўлган бир қанча муҳим омиллар ҳусусида тушунчага эга бўлиши керак.*

***Калит сўзлар:** Истеъмол нархлари индекси, инфляция, дефляция, стагнация, ўртача нарх, ишлаб чиқарувчилар нархлари индекси, салмоқ, вазн.*

ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

***Аннотация.** Как известно, среди основных показателей, отражающих текущую экономическую ситуацию в стране, особое значение имеют данные ценовой статистики, прежде всего индекс потребительских цен, то есть показатель инфляции. Этот показатель использовался для многих целей, и определение уровня инфляции на потребительском рынке является наиболее распространенным среди них. Рост цен и темпов инфляции считается одной из серьезных проблем не только в экономике нашей страны, но и в экономике других стран мира. Вряд ли рост цен на товары и услуги, в свою очередь, вызовет различные противоречия среди населения страны. Принимая во внимание тот факт, что в последнее время население внимательно следит за*

темпами роста цен, необходимо иметь понимание в центре внимания нескольких важных факторов, которые нам необходимо знать об «инфляции».

Ключевые слова: индекс потребительских цен, инфляция, дифференциация, стагнация, средняя цена, индекс цен производителей, вес колебания.

ECONOMIC-STATISTICAL ANALYSIS OF INFLATION PROCESSES

Abstract. As you know, among the main indicators that represent the current economic situation in the country, the data of price statistics, above all, the Consumer Price Index, that is, the inflation indicator, is of particular importance. This indicator has been used for many purposes, and determining the level of inflation in the consumer market is the most common among them. The increase in prices and the rate of inflation is considered one of the serious problems not only in the economy of our country, but also in the economy of other countries of the world. It is unlikely that the rise in prices for goods and services, in turn, will cause various controversies among the population of the country. Taking into account the fact that in recent times the population is closely monitoring the rates of price growth, it is necessary to have an understanding in the focus of several important factors that we need to know about "inflation".

Key words: Consumer Price Index, inflation, differentiation, stagnation, average price, manufacturers price index, swing weight.

КИРИШ

Ҳозирги кунда, мамлакатдаги жорий иқтисодий ҳолатни ифодаловчи асосий кўрсаткичлар орасида нархлар статистикаси маълумотлари, энг аввало, истеъмол нархлари индекси кўрсаткичи алоҳида аҳамиятга эга. Мазкур кўрсаткичдан кўплаб мақсадларда фойдаланилиб, истеъмол бозоридаги инфляция даражаси ва инфляцион жараёнларни белгилаб бериш ҳамда аниқлаш улар орасида иқтисодий статистика соҳасида энг кенг тарқалганидир.

Инфляция кўрсаткичи ички истеъмол бозорида товарлар ва хизматлар нархлари умумий даражасининг ўзгаришини ўзида акс эттиради. Шу нуқтаи назардан, нархлар статистикаси маълумотларининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш борасида сўнгги йилларда салмоқли ишлар амалга оширилди.

Жумладан, бу борадаги амалий ишлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 апрелдаги “Давлат бошқарувининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини

ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги¹ ПҚ-4273-сон қарори билан белгилаб берилган чора-тадбирлар асосида олиб борилмоқда.

УСУЛЛАР

2020 йилда истеъмол бозорида нархлар тўғрисидаги бирламчи маълумотларни тўплаш жараёнларига САРІ рақамли технологияси, яъни махсус курилмалар – планшетлар тўлиқ жорий этилди. Натижада, инфляцияни ҳисоблаш жараёнлари автоматлаштирилди, статистик маълумотларнинг объективлиги ва юқори сифатини таъминлашга эришилди. 2022 йилда нархлар бўйича танланма кузатувларга 10 мингдан ортиқ савдо ва хизмат кўрсатиш объектларидаги кузатув нуқталари камраб олинди. Ҳар ойда 110 мингдан ортиқ нарх котировкалари қайд этиб борилди. Нархлар тўғрисидаги маълумотларни тўплаш жараёнларига рақамли технологияларнинг жорий этилиши “инсон омили” таъсирини камайтириш, маълумотларни тўплаш ва қайта ишлаш тезкорлигини ошириш ҳамда тежалган вақтни маълумотларни янада чуқурроқ таҳлил қилишга йўналтириш имконини берди.

Шунингдек, иқтисодий статистика яъни инфляция кўрсаткичини ҳисоблаш услубиятини такомиллаштириш ва замонавийлаштириш жараёни маълумотларни тўплашдан бошлаб, уларни таҳлил қилиш ва эълон қилишгача бўлган барча жараёнларни камраб олди. Ушбу ислохотлардан асосий мақсад – ҳисоблаш услубиятини халқаро стандартлар тавсияларига мослаштириш ҳамда Халқаро Валюта Жамғармаси, Жаҳон банки, рейтинг агентликлари ва бошқа халқаро молиявий институтларнинг кенг доирадаги фойдаланувчиларига долзарб маълумотлардан фойдаланиш имконини бериш орқали очиклик ва шаффофликни таъминлашдир.

Ушбу мақолада мавзу доирасида аввал ўрганилган тадқиқотларни ўрганиб, таҳлил қилган ҳолда, ечим топилиши керак бўлган саволларни шакллантириб олинган. Мана шу саволлар асосида инфляцион жараёнларни статистик таҳлил этиш бўйича маълумотлар йиғилган. Йиғилган маълумотларни танлаган тадқиқот усуллари ва таҳлилий услублардан фойдаланиб чуқур таҳлилин аналга оширилган. Таҳлил қилиб, олинган натижа ва ечимлардан келиб чиқиб хулоса қилинган. Бу хулосалар асосида жамиятимизда инфляцияни жиловлаш ва камайтириш бўйича назарий ва амалий таклиф, ҳамда тавсиялар ишлаб чиқилган. Бирламчи манбалардан олинган маълумотлар яъни статистик кузатувлари натижаларини таҳлил қилган ҳолда нарх-наво кузатувларни янада такомиллаштириш устида иш олиб боришни режалаштирилган. Тарихга назар

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 апрелдаги “Давлат бошқарувининг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4273-сон қарори

солсак, истеъмол нархлари индекси Ўзбекистон статистика органлари томонидан халқаро андозаларга асосан 1994 йилдан бошлаб шакллантирила бошланди. Ўтган давр мобайнида ушбу кўрсаткични шакллантириш механизми изчил такомиллаштириб борилди.

НАТИЖАЛАР

“Товарлар ва хизматларнинг истеъмол нархлари (тарифлари) кузатувини ташкил этиш ҳамда истеъмол нархлари индексини ҳисоблаш бўйича услубий” низомда истеъмол нархлари индекси, инфляцияга қуйидагича таъриф келтирилган.[1.8]

Истеъмол нархлари индекси (ИНИ) – инфляция даражасини ифодаладиган муҳим кўрсаткичлардан бири бўлиб, бу ўртача истеъмолчи томонидан ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган истеъмол учун сотиб олинган товарлар ва хизматлар мажмуи қийматининг умумий ўзгаришини ҳисоблайди, яъни, маълум давр мобайнида, товарлар ва хизматлар истеъмоли миқдорининг ўзгармас бўлган ҳолатида, аҳолининг истеъмол харажатлари умумий миқдорининг ўзгаришини ифодалайди. ИНИда, мамлакатнинг барча ҳудудлари бўйича турли товарлар ва хизматлар нархларининг ҳаракати ўртача даражага келтирилади. Инфляция товар пул муносабатлари билан узвий боғланганлиги боис иқтисодиётга ва ижтимоий соҳаларга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Инфляциянинг иқтисодиётга таъсири ишлаб чиқарувчилар индекси, ижтимоий соҳаларга таъсири эса истеъмол нархлари индекси орқали баҳоланади.

Аксарият иқтисодчилар инфляция тушунчаси остида талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатнинг бузилиши, иқтисодиётда вужудга келадиган бошқа номутаносибликлар таъсирида нархларнинг ўсишини тушунадилар. Аммо бу инфляция кузатилган даврда барча товар ва хизматлар нархлари ошади дегани эмас. Айрим товарлар сезиларли даражада қимматлашади, баъзи маҳсулотлар нархи эса ўзгармаслиги (барқарор), шунингдек, бошқа турдаги товар ва хизматлар нархларининг ўсиши тезлиги турли даражаларда рўй бериши ҳам мумкин. Ҳозирги вақтда иқтисодчилар ўртасида уч хил концептуал ёндашув туфайли тортишувлар мавжуд: Кейнс назарияси, монетаризм ва неоклассик мактаб вакиллари. Ушбу соҳаларнинг ҳар бири вакиллари инфляция муаммоси бўйича ўз қарашларини ривожлантирдилар ёки ривожлантирмоқдалар.[3.1]

МУНОЗАРА

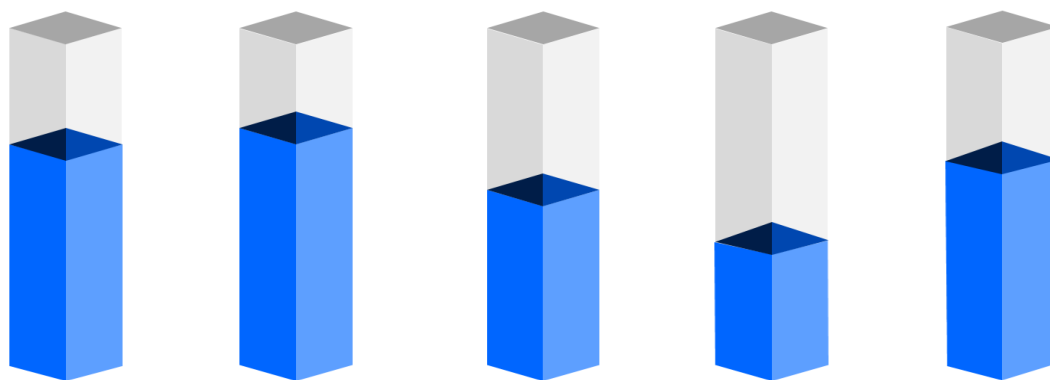
Инфляция жараёнларини таҳлил қилишнинг анъанавий концептуал кўриниши Жон Мейнард Кейнс асарида келтирилган. Кейнс ва унинг издошларига кўра иқтисодиётнинг бозор таркиби ички "камчиликларга" эга,

айниқса, товарлар ва хизматлар бозорларида пайдо бўлаётган нархларга нисбатан ўзини ўзи тартибга солишга қодир эмас, деб ҳисоблашган.[3.3]

Бу хусусан, ишсизлик, инфляциянинг кескинлашуви, тез-тез иқтисодий инқирозларда ифодаланади. Кейнсчилар давлат инқирозларнинг олдини олиш ва қатъий фискал ва монетар сиёсат олиб бориш орқали барқарорликни таъминлаш учун иқтисодий ишларга фаол аралашуши керак, деган хулосага келдилар. Улар пул таклифидаги ўзгариш номинал ялпи миллий маҳсулот (ЯММ)га таъсир қилишини ва фоиз ставкаси даражаси монетар сиёсатнинг асоси бўлиши кераклигини тан олишди (чунки фоиз ставкасини ўзгартириш орқали биз инвестиция фаолиятини ўзгартирамиз ва мультипликатор самараси орқали номинал ЯММ яратамиз).

Р. Лукас томонидан таклиф этилган "рационал кутишлар назарияси" ни инфляцион жараёнларни таҳлил қилишда замонавий назарий ёндашувга киритиш мумкин. Рационал кутишлар тарафдорлари мувозанат нарх моделини яратишга катта ўрин ажратадилар. Мувозанат нархлар пул массаси билан боғланган, унинг ҳаракати пул таклифидаги ўзгаришлар нархларда намоён бўлади. Шу билан бирга, маълум бир давлат сиёсати натижасида пул массасининг ўзгариши иқтисодиётни табиий ҳолатидан четга чиқармасдан, фақат умумий нарх даражасига таъсир қилади деган хулосага келинади. Рационал тахминлар назариётчилари пул-кредит сиёсатининг барқарорлигини ҳимоя қиладилар, чунки уларнинг фикрига кўра нархларнинг барқарорлиги унга боғлиқ. [3.4]

Назарий тушунчаларни ва эмпирик тадқиқотларни ўрганишни яқунлаб шуни айтиш керакки, ҳозирги пайтда биз инфляцияни, унинг сабаблари ва оқибатларини баҳолашда фақат бошқарилиши мумкин бўлган барча фактлар билан тасдиқланган инфляцион жараёнлар назарияси тўғрисида ягона фикрга эга эмасмиз. Ушбу назарияларнинг ҳар бири ўзининг кучли ва заиф томонларига эга. Барча назария ва тушунчалар ўзаро боғлиқ бўлиб, бири иккинчисини тўлдиради, давом эттиради ёки унга муқобили бўлиб, инфляцион жараёнларни тушунтириш, тушуниш ва тадқиқ қилиш усуллари кенг танлаш имкониятини беради.

2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
114,3	115,2	111,1	110,0	112,3
%	%	%	%	%

1-расм. Ўтган йилнинг декабрига нисбатан ИНИ.²

2022 йилда Ўзбекистон Республикаси бўйича истеъмол нархлари даражаси 12,3 % га ўсиши кузатилган. Йил давомида қисқа муддатли ИНИ тебранишлар оралиғи март ойида 101,5 % дан, июл ойидаги энг паст кўрсаткич 99,9 % гачани ташкил этган.

ИНИ турли шаклларда дунёнинг кўплаб давлатларида, шу жумладан, кўшни давлатларда ҳам ҳисобланади:

Жумладан, 2022 йилда Арманистон – 8,3 %, Белоруссия - 12,8 %, Грузия - 9,8 %, Қозоғистон - 20,3 %, Хитой - 1,8 %, Қирғиз Республикаси - 14,7 %, Латвия - 20,8 %, Литва - 21,7 %, Молдова - 30,2 %, Россия - 11,9 %, Украина - 26,6 %, Туркия - 64,3 %, Франция – 6 %, Эстония - 17,6 %, Жанубий Корея – 5 % ва Япония – 4 % га ўсиш кузатилган.

1-жадвал.

Йиғма ИНИнинг 2018-2022 йилларда ўртача ойлик кўшимча ўсиш суръатлари, % да³

	Йиллар				
	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
Йиғма ИНИ	1,1	1,2	0,9	0,8	1,0

² Манба: Муаллиф томонидан статистика агентлигининг маълумотлари асосида тайёрланган.

³ Муаллиф томонидан статистика агентлигининг маълумотлари асосида тайёрланган

2022 йилда йиғма ИНИ ўртача ойлик қўшимча ўсиш суръати 1,0 % ни ташкил этиб, 2020 ва 2021 йиллардаги кўрсаткичлардан баланд, бироқ 2018-2019 йиллардаги кўрсаткичдан паст бўлган.

Тасдиқланган Услубий низомга мувофиқ, нархларни рўйхатга олиш ҳар ойнинг 10 санасидан 20 санасигача амалга оширилади. Маълумотларни йиғиш шундай ташкил этилганки, бу вақт оралиғида нархларни рўйхатга олиш ҳар бир товар ва хизмат бўйича бир марта амалга оширилади ва қўшни даврлар учун рўйхатга олиш оралиғи бир календарь ойни ташкил қилади. ИНИни ҳисоблашда фақатгина инфляция омилларини аниқлаш учун ассортимент ва ҳудудий силжишлар омилларининг таъсири чиқариб ташланади.

Нархлар ўзгаришини кузатиш учун товарлар ва хизматлар тўпламига аҳоли харажатлари таркибидаги ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва вакиллигини ҳисобга олган ҳолда танлаб олинган 510 та позиция киради. Ушбу позициялар учта йирик гуруҳга бўлинган:

- озиқ-овқат маҳсулотлари (170 та маҳсулот),
- ноозиқ-овқат маҳсулотлар (250 та маҳсулот),
- хизматлар (90 та хизмат).

Ҳар ойда 10 мингдан ортиқ савдо ва хизмат кўрсатиш объектлари кузатилади, 120 мингдан ортиқ нарх котировкалари қайд этилади.

ХУЛОСА

Мамлакатимизда истеъмол нархлари индексини шакллантириш амалиётини ўрта ва узоқ муддатли истиқболда такомиллаштириш бўйича қуйидаги асосий йўналишларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин.

Бугунги кунда хорижий тавсиялар асосида муҳим услубий ёндашувларни амалиётга жорий этиш бўйича амалий ишлар бошланган. Мазкур йўналишдаги келгусидаги ишлар шакллантириладиган йиғма кўрсаткични сифат жиҳатидан янада яхшилаш ҳамда кўрсаткични шакллантириш услубиятини хорижий стандартлар тавсиялари ва бошқа мамлакатларнинг илғор тажрибалари билан уйғунлаштириш имконини беради.

Ривожлантиришнинг навбатдаги муҳим йўналиши бу – истеъмол нархлари индексини ҳисоблаш амалиётига замонавий рақамли технологияларни жорий этиш бўйича амалга ошириладиган ишларни давом эттиришдир. Ўрта муддатли истиқболда бу, веб-скрейпингдан фойдаланишни кенгайтириш ва солиқ органларининг идоравий маълумотлар базаси билан интеграцияни йўлга қўйиш бўлса, узоқ муддатли истиқболда катта ҳажмдаги маълумотлардан, яъни BIG DATA технологиясидан фойдаланишга босқичма-босқич ўтишни назарда тутди.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 апрелдаги “Давлат бошқарувининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4273-сон қарори.
2. “Истеъмол нархлари индекси бўйича қўлланма: Назария ва амалиёт” (Халқаро Валюта Жамғармаси (ХВЖ), Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти, Европа ҳамжамияти статистика бюроси (Евростат), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Европа иқтисодий комиссияси (БМТ ЕИК), Бутунжаҳон банки ва Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ)), 2007 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги ПҚ-4796-сонли қарори.
4. “Ўзбекистон Республикаси. Истеъмол нархлари индекси бўйича миссия ҳисоботи (2022- йил 9-13 май)” В. Герейро, 2022 й.
5. Ривожланган давлатларнинг истеъмол нархлари индекси кўрсаткичи бўйича метамаълумотлари, Халқаро валюта жамғармасининг к-МТУТ, <https://dsbb.imf.org/>.
6. “Товарлар ва хизматларнинг истеъмол нархлари (тарифлари) кузатувини ташкил этиш ҳамда истеъмол нархлари индексини ҳисоблаш бўйича услубий” низом 2020 йил 30 ноябрдаги 46-сон қарори.
7. Поршаков А.Г. Моделирование взаимосвязи инфляции, с денежными факторами // Межвузовский сборник научных трудов «Математико-статистический анализ социально-экономических процессов». МЭСИ — 2008.
8. Д. М. Кейнс «Общая теория занятости процента и денег», Москва 1994, стр. 101.
9. Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари. Тошкент, 2018-2022 йиллар.
10. <http://www.president.uz> – Ўзбекистон Республикаси Президентининг матбуот хизмати.
11. www.stat.uz– Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги.